

DET MÄNSKLIGA LEMMELTÅGET

Ett stycke motivhistoria

C. Vilh. Jacobowsky

Skara

I Vetenskapsakademiens handlingar för 1740 offentliggjorde Carl von Linné en liten uppsats, som han kallade "Anmärkning öfwer de Diuren, som sägas kåmma neder utur Skyarna i Norrige". Han säger sig där vilja vederlägga en i Norge allmänt utbredd sägen att ett slags små djur brukade "rägna neder utur Skyarna". Den danske lärde Ol Wormius hade 1653 publicerat en hel bok på latin om saken och själv hade Linné under sin vistelse i Holland, England och Frankrike så ofta blivit utfrågad om dessa egendomliga djur, att han velat meddela allt han visste om dem och därigenom "upmuntra mina Landsmän, som bo närmare åt fiällen, at på dem nogare gifwa akt." Hans uppsats är strängt vetenskaplig. Han uppräknar att börja med djurets namn på olika språk. Olaus Magnus nämnde det Lemmus, lapparna Lummick, på norska hette det Lämning, Lömmmer, Lömmel, på svenska Fiällmus, Sabelmus, Rödmus — det sista namnet ej medtaget i Linnés *Fauna Suecia* (1746), där det fö kort och gott heter: "Habitat in alpibus Lapponicis omni anno, descendit gregatim in adjaceticis Provincias incertis temporibus & annis." I sina föreläsningar över djurriket nämner han i korthet "Fiällmus". Linné hade själv iakttagit lemlar på sin Lapplandsresa 1732, men tydligen endast enstaka. Han antecknar där efter hörsägen att "sommiga år komma 1000-tals neder i skogslandet, gå directe fram öfver sjö, kärr och moras, hinc multi dö, äro ej särdeles timidi, utan i sina håll gjö på folk, som gå förbi, som en hund".¹

Att han iakttagit dem väl, visar den noggranna beskrivningen på deras utseende, som han åtta år senare lämnar i sin uppsats. Han hade iakttagit otaliga håll, som lemlarna bod-

de i, fastän de oftast befunnits tomma, eljest mestadels med 5 à 6 ungar i. Han hade skurit upp en del djur, bl a för att se vad de ätit och om de idisslade. Han omtalar "efter lapornas berättelse" att renarna, som eljest ej äta kött, sprungo långa vägar väg för att få bita huvudet av lemlarna. Linné berättar vidare:

Det aldra märkwärdigaste wid dessa diuren är deras flygt; ty wid wiss tid äfta 10 à 20 år emellan, fly de ifrån fiällen skäckets, i sådan myckenhet, at den al förundran öfvergår; då de i wissa tråppar til tusendetal gå ända fram efter hwarandra, så många, at deras wäg blifwer et par finger diupt, et äler tu *quarter* bred, ock således på sidorna, andra dylika vägar, några alnar ifrån hwar andra, alla rät fram såsom en *linea*. På wägen äta de up gräset ock rötterna der de gå fram; ock, som mig är sagt, yngla de äfta på wägen, bärandes en unge i munen, ock den andra på ryggen. Deras wäg är ifrån fiällen, men hwart de ärna sig, wet jag icke, däck gå de hos oss neder åt hafet (*Sinum Bothnicum*) fast de sällan kåmma fram, utan förskingras, förgås och dödas til största delen på wägen.

Icke mindre sälsam är deras wäg, som måste ligge så ända fram, at de på intet sät få lämna honom, *e gr.* Kämmer någon människa i deras stråk, så gå de icke utur wägen, utan bjuda til at gå emellan benen på den samma, äler resa sig up på två föter emot honom, bita i käpen om man den sätter emot dem.

Finna de någon höstack på wägen, gå de icke omkring honom, utan med grafwande ock frätande arbeta de sig twärt igenom den samma. Ligger dem en stor sten i wägen, den de icke kunna kåmma öfwer, så gör de en half-circel omkring honom, däck så at de taga sin räta *linea* igen.

Möter dem någon siö, ehuru bred han ock är, biuda de til at simma öfwer honom äfter sin *linea*, fast ginge den öfwer bredaste *diametren*; Möter dem någon båt på siön, fly de icke undan, utan söka at arbeta sig up i båten, ock twärt öfwer, på andra sidan kasta de sig i siön igen. Möter dem någon brusande fårs, så frukta de icke för honom, allenast det går rät fram, fast hwar ock en skulle sätta lifwet til deruti.

Därefter avhandlar Linné och tillbakavisar tron att "desse mössen" skulle komma ned till marken med molnen. Detta var ena skälet till att han publicerat sin berättelse, det andra syftet var att uppmuntra folk "at mer tänka på dessa diuren, ock, då de kamma tågandes, noga söka efter orsaken til deras resa, som säkert har sina naturliga orsaker, dem inge bättre än våra Närrlänningar kunna utfärskä; det ock hela den lärde werlden af oss åstundar, hos hwilka de endast finnas".

Denna Linnés uppsats från 1740 fann Levertin, då han gjorde sina förarbeten till boken om Linné, skrev av den på sitt vanliga slavriga sätt och återger den i sådant skick i kapitlet om Linné som diktare. Linnés "storartade teckning af fjällämlarna" gjorde på honom ett mäktigt intryck och inspirerade honom till denna passus, den kanske mest berömda i Linnéboken.²

Jag bekänner, att knappast något på vårt språk gifvit mig ett så starkt intryck af naturens mystik som denna skildring af fjällämlarna, gräfvande, frätande, ynglande, stupande på sin rastlösa vandring, drifna af okänd kraft, från okänd utgångspunkt, mot okänt mål... Jag kan sluta ögonen och i stället för fjällämlarna se folk, stammar och racer på deras aldrig slutande tåg genom öknar och mörker öfver haf och land, släkten efter släkten genom seklers sekler, hastande, ynglande, stupande, tändande de snart slocknade lägereldar, som de nämna sina civilisationer, och så åter ut på vandringen mot natten och framtiden utefter den "osynliga linea", som vi kallar historia —.

Men fråga är, om inte Levertin i denna skildring av mänsklighetens lemmeltåg också tagit intryck av en annan, en samtida skildring. Jag tänker på det tal, som den på sin tid mycket läste och beundrade judiske journalisten Max Nordau höll vid öppnandet av den fjärde zionistkongressen i London den 13 augusti 1900. Nordau var egentligen läkare, men mest känd för sina kulturkritiska böcker, *Konventionella nutidslögner*, *Paradoxer* m fl, som översatts till alla kulturspråk och åtnjöt en utomordentlig popularitet.

Han talade där om de stora katastrofer, som drabbat det judiska folket i gånga tider. Ingen av dessa kunde dock jämföras med

der tragischen Grösse der rumänischen Heimsuchung. An der Schwelle des swanzigsten Jahrhunderts ist Europa wieder Augenzeuge von Aufritten, die es zum letzten Male im Jahre 1730 sah, als 30 000 salzburger Protestanten wegen ihres Glaubens von haus und Hof verjagt wurden. Wieder sieht man auf allen Strassen unseres Erdteils lange

Zügen unglücklicher Menschen umherirren, hinter sich den Tod, vor sich das Unbekannte mit all seinem Grauen, Greise, die am Wegesrande liegen bleiben. Mütter, die vor Müdigkeit und Erschöpfung zusammenbrechen und ihren wimmernden Säuglingen nur eine verdorrte Brust reichen können. Männer in der Vollkraft der Jahre, die noch immer hoffen möchten, weil sie im Bewusstsein, im Gefühle ihrer Stärke sich allen Gefahren und Kämpfen gewachsen fühlen, die aber, wenn sie durch den glücklichen Frieden freundlicher Dörfer wandern, mit Bitterkeit fragen: "Warum dürfen diese sich mit Behagen ihres Daseins freuen und wir nicht? Sind wir nicht Menschen wie sie? Sind wir uns etwa einer Schuld bewusst? Wollen wir denn etwas anderes als in Ruhe arbeiten, unsere Eltern ehren, unsere Frauen und Kinder lieben und pflegen?"³

Han jämför den salzburgska protestanternas fördrivning med de rumänska judarnas:

Und nun der letzte und wichtigste Unterschied: die salzburgischen Protestanten wussten, wohin sie gingen... Die rumänischen Wanderer haben kein Ziel. Sie wandern planlos vor sich hin wie ein Zug nordischer Lemminge, über dem Raubvögel schweben, um den Raubtiere schweifen, die sich nach Belieben ihre Opfer aus dem Zuge herausholen. Niemand will sie bei sich haben, jeder scheucht sie aus dem eigenen Gebeite weiter und wenn sie verzweifelt fragen: "Wohin mit uns? Was soll aus uns werden?" — so ist die einzige Antwort, die sie erhalten, ein Achselzucken und eine Handbewegung, die gebieterisch in die Ferne weist: Immer weiter, ins Unbekannte, ins Blaue, nur weg, weit weg!⁴

Det är ingalunda otänkbart att den mycket beläste läkaren Nordau fått sin kännedom om arten av ett lemmeltåg genom att ta del just av Linnés uppsats från 1740 om de sällsamma djuren, som troddes regna ned från himlen. Den blev 1749 översatt till tyska och 1754 till franska.⁵ Själva dess titel är lockande. I Brehms *Tierleben* hänvisas till Linnés uppsats; där hade lemlarna skildrats så riktigt, att intet fanns att tillägga, ansåg Brehm.

Än mera troligt är att Levertin läst och tagit intryck av Nordaus tal, som säkerligen fanns återgivet i någon tidskrift i Mosaiska församlingens i Stockholm bibliotek eller i Israelitiska litteratursällskapets bibliotek i samma stad.⁶ Med stort intresse hade Levertin studerat den enda bok, som Israelitiska litteratursällskapet publicerade, Aron Isaks Sjelfbiografi (1897), som ju handlade om några av hans förfäder och där han fann stoff till mötet mellan överståhållare Carl Sparre och den judiske patriarken, som han skildrat i novellen *Kalonymos*, i *Rococonoveller* (1899).

Naturligtvis är själva liknelsen, som vi kun-

Summary: Migration of Human Lemmings

In a paper published in 1740 Carolus Linnaeus described the strange periodic migrations of the lemmings. This paper was summarized by the Swedish-Jewish poet and critic Oscar Levertin in his unfinished study of Linnaeus. Levertin also took Linnaeus' description as the basis for his famous metaphor, in which he compared the migration of peoples with the migration of lemmings.

It is possible, although unconfirmable, that Levertin was also inspired by Max Nordau's speech at the Fourth World Zionist Congress, in which Nordau employed a similar metaphor to describe the tragedy of Romanian Jewry. Nordau, in turn, may have seen Linnaeus'

paper, which was available in both German and English translation.

Levertin was very concerned with the history and fate of his people. There are in his writings several parallels to Nordau's imagery. Of particular significance is his short story Kalonymos (1899) in which the motif of Jewish migration is of fundamental importance.

Israel Zangwill's *Dreamers of the Ghetto* contains in its concluding chapter a major parallel to Levertin's short story. (Nordau, incidentally, figures in another chapter of Zangwill's work). The similarities, which have previously never been noted by scholars, are too striking to be merely coincidental.

---

na kalla det mänskliga lemmeltåget, inte så egenartad⁷ att påverkan från Nordau *måste* föreligga men just Levertins ordval: "folk, stammar och racer" och det kanske bibelinspirerade "slakten efter slakten genom seklers sekler..." samt bilden av de olika civilisationerna leder alldeles bestämt tanken till det judiska folket, som Nordau skildrat, "fädren, de som jagats från land till land i spe och skam genom sekel", "på färd genom milslånga länder", för att citera ett par av de judiska dikterna i *Legender och visor* (1891).

Liksom sitt alter ego, Kalonymos ser Levertin judafolkets historia som "en ökenvandring längre än den egyptiska... utan mål — ökenvandringen, som räckte än"⁸, eller som en natt "som räckt i hundraden af år" och alltjämt fortfar.⁹ Detta är också helt i linje med den karaktäristik, Hugo Valentin gett av Levertins judiska diktning: han framställer alltid det judiska folket som lidande, förföljt, utan framtid.¹⁰ Carl Fehrman sammanställer motivet judarne som vandringsfolk med Ahaseverusmotiv.¹¹ Under sin eviga vandring har folket levat bland många olika nationer, inom många skilda kulturer och civilisationer. Detta tema är ett grundmotiv i novellen.

Levertin hyste stort intresse för judisk historia och ingalunda blott för äldre tider. Också för händelserna i samtiden, även om detta ej satt några djupa spår i hans diktning. Han har, för att tala med Fehrman, "endast snuddat vid detta."¹³ Antisemitismen i Tyskland sysselsatte hans tankar alltifrån skoltiden (sonetten Här-

rop, som han skrev som 18-åring)¹⁴ ända till sitt sista levnadsår¹⁵; av intresse är härvidlag även den nedan nämnda artikeln om Wassermann. Också jedeförföljelserna i Ryssland och Dreyfusprocessen upprörde honom, såsom framgår av uttalanden i brev till bröderna Brandes och Heidenstam.¹⁶ Ett brev till Georg Brandes 30/12 1900 ger vid handen att Levertin vid denna tid tydligen var medlem i Israelitiska diskussionsföreningen.¹⁷

Att Oscar Levertin med intresse läst ghetto-skildringar har Söderhjelm och Mendelsohn framhållit. De nämner Goldschmidt och Heine, Franzos och Zangwill, men däremot ej den enda, som Levertin själv omnämnt i tryck, Jakob Wassermanns *Die Juden von Zirndorf* (1897). Den intressanta artikeln om Wassermann 1905¹⁸ vittnar om, att han känt själsfrändskap med den tyske diktaren.¹⁹

Israel Zangwills *Ghettos drömmare* (1898) är dock den bok, som mest erinrar om Kalonymos' drömbilder ur judafolkets historia, särskilt slutkapitlets påskaftonskildring, om företeelser så slående likheter med Levertins novell att det ej kan vara bara tillfälligheter. Visserligen kom denna bok av Zangwill i svensk översättning på Gernandts förlag först 1901—02, men den förelåg redan 1898 även i en Tauchnitz-upplaga.

Drömmaren hos Zangwill sitter, liksom Kalonymos, sorgsen och frånvarande, medan "en atmosfär av frid och vila och tro och gudsfuktan omgav bordet", och begrundar "sitt eget vilolösa liv"; aldrig skulle han kunna bin-

da sig vid en kvinan och få hem och barn, utan måste fortsätta sin rastlösa färd från land till land. Han drömmer om sina "förfäder, vilka förenade Orientens lugn och Occidentens feber". Hans själ tillhörde de förra, hans hjärna de senare. "He, worn out by the great stress of the centuries, such long in-breeding, so many manners and languages adopted, so many nationalities taken out!" Han frammanar, liksom Kalonymos, bilder ur det judiska folkets historia i dessa skiftande kulturkretsar, "the record of nation on nation". Men han ser, alldeles som Levertin och Nordau, sitt folks, ja, hela människosläktets rastlösa vandring utan mål: "they were being driven along by blind forces to labour and struggle and strive, they too would pass away." Vad är detta annat än ett mänskligt lemmeltåg, även om liknelsen vid detta djur här icke förekommer!

Veterligen har ingen forskare påpekat överensstämmelserna mellan Kalonymos och Ghettons drömmare. Söderhjelm säger visserligen,²⁰ att novellen mest är släkt med Zangwills berättelser, men de gemensamma drag Söderhjelm pekar på, vittnar om, att han alls icke åsyftat *detta* arbete av Zangwill. Av dennes berättelser äro flertalet samtidsskildringar; undantagen äro dels *The King of Schnorrers* (1898, övers till svenska *Tiggarkungen*

samma år), en skämthistoria, som visserligen har handlingen förlagd till 1787 eller samma tid som Kalonymos, men ej har något gemensamt med denna novell, dels *Ghettons drömmare*, fränsett inledningskapitalet och de sista kapitlen. Ett av dessa, Drömmare på kongress (zionistkongressen i Basel 1897), är en hyllning åt Th Herzl, men en passus ägnas också åt Max Nordau, som skiljde sig från flertalet kongressdeltagare: "Only one of them hitherto has really stirred the world with his penpoint — a prophet of the modern, preaching "Woe, woe" by psycho-physiology; in himself a breezy, burly undegenerate, with a great grey head marvellously crammed with facts and languages; now to prove himself golden-hearted and golden-mouthed, an orator touching equally to tears or laughter?"

Dessa ord, som måste åsyfta Nordau och gälla hans tal vid den första kongressen i Basel 1897, passa lika väl in på hans tal tre år senare om judafolkets lemmeltåg. Det förefalle mig, som sagt, mycket sannolikt att Levertin läst detta, gripits av något av samma hänförelse som ögonvittnet Zangwill över Nordaus glänsande talekonst och av talet inspirerats till sin egen ståtliga skildring av det mänskliga lemmeltåget.

Fotnoter

- 1 Linnés *ungdomsskrifter*, utgivna av E Ährling, 1889, II:134.
- 2 Levertin, Oscar, *Carl von Linné*, Stockholm 1906, s 77.
- 3 Nordau, Max, *Zionistische Schriften*, Berlin 1909, s 95f.
- 4 Ibid, s 98.
- 5 Se M Hulth, *Bibliographia Linnaeana*, Uppsala 1907.
- 6 Tyvärr är den enda katalog över det senare, som är tryckt, från 1899. Samma år utgavs nr 1 av Meddelande från Mosaiska församlingens bibliotek; något mera utom ej.
- 7 Jag har noterat en likartad skildring av "Livets Landevej" i Harald Bergstedts på sin tid så uppburna humoristiska roman *Aleksandersen*, Köpenhamn 1919, s 118ff.
- 8 Levertin, Oscar, *Samlade skrifter* V; s 188.
- 9 Ibid, V; s 190.
- 10 Valentin, Hugo, "Oscar Levertins dubbla förbundsenshet", *Judisk Tidskrift*, årg 29, 1956 s 241.
- 11 Fehrman, Carl, *Levertins lyrik*, Lund 1945, s 285f.
- 12 Mendelsohn, Oskar, *Jödiske innslag i Oscar Levertins diktning*, Oslo 1938, s 63f, 158.
- 13 Fehrman, aa, s 273f.
- 14 Avtryckt i Söderhjelm, Verner, *Oscar Levertin. En minnesteckning*, I, s 72, samt i Mendelsohn, aa, s 14.
- 15 Söderhjelm, aa, I, s 453; Mendelsohn, aa, s 139.
- 16 Jfr Mendelsohn, aa, s 28f, 64 resp 122; Fehrman, aa, s 286f.
- 17 Mendelsohn, aa, s 122. Sällskapet utgav 1893 även en tidskrift som innehöll historiska artiklar, även — som ett par judiska dikter av sign H L (= Harald Leipziger), säkerligen påverkade av Levertin.
- 18 Levertin, Oscar, *Samlade skrifter*, 16, s 257.
- 19 Karakteristiken av Wassermann såsom "en mänskliga tård, men också stålsatt genom racens och den ovanliga begåfningens enslighet" passar ganska bra in på Levertin själv, men träffar föga in på Wassermann, som jag hade nöjet att tillbringa en dag tillsammans med i Uppsala 1922, utom att han ägde en lysande intelligens.
- 20 Söderhjelm, aa, II, s 161.